

עובדי צווארון לבן שכירים). השכירות הייתה יומית עם אפשרות של פיטורים בכל עת ללא הודעה מוקדמת. המשכורת שולמה בראשון של כל חודש.

עם גמר החניכות בפרוסיה המזרחית מצא אבי מקום עבודה בברלין, באמצעות הפנייה או המלצה, בבית מסחר גדול בשם ינדורף, כמקובל אז. בהגיעו לעבודה בבוקר הציג אותו בעל העסק בפני סגנו: "הנה לך עוד אחד שתוכל להעיף מחר!" וכך, בתנאי עבודה של פועל יומי, המשיך אבי לעבוד שם שבע שנים. הוא עלה בדרגה, ונראה שנרקמו יחסים עם מר ינדורף במשך השנים, ואני חושב שעוד קרובי משפחה עשו את צעירותם שם. חלק מהעבודה היה מבוסס על פרמיות להשלמת משכורת יסוד - עבור מכירה מאולצת של מוצר זו או אחר. מחיר קבוע מראש, מודפס על תג מודבק לכל מצרך, לא היה עוד נהוג; במקום זה היה כתוב בצופן מחיר המיימום האפשרי של המוצר. השאר היה פתוח למיקוח. (מחירים קבועים לא הונהגו בגרמניה לפני 1910; בהולנד עוד בסוף שנות השלושים היו חנויות ללא מחירים קבועים - ובארץ, נדמה לי, רק אחרי קום המדינה הצליחו להרגיל את הציבור למחיר קבוע מראש). הכנסתו הכוללת של כל עובד הייתה אפוא במידה רבה תלויה בכושר המיקוח האישי שלו, ובזה גם קידומו בהירארכיית העובדים. חריצותו של זבן לא בהכרח תמיד הנעימה לקונה; אני זוכר את דודתי מזכירה זבנית בחנותה, "שהמטירה את פטפוטה המתוק כעין גשם אביבי חם על הקליינט חסר האונים".

רמת החיים בשנים הראשונות הייתה בהתאם להכנסות: חדר שכור, אולי עם שותף, ואכילה במקום פרטי (יהודי). והעיר הגדולה התוססת הציעה לא רק תענוגות, היא דאגה להרחבת האופק ההשכלתי. סביבה משכילה, הרצאות, אספות פוליטיות, ספרים, מוסיקה, אופרה ותיאטרון. אפשר היה לקבל כרטיסים להצגות בזול, עם התחייבות למחייאת כפיים, ז.א. הצטרפות ל-Claque, אותה קבוצה שכירה, שפעלה מטעם הבמאי והנהלת התיאטרון ותפקידה להלהיב את הקהל למחוא כפיים בקטעים המתאימים וקבועים מראש, או, לעת צרה, להריע בעצמה, אם הקהל מרד ושרק. להקות המחנאים היו חשובות במיוחד בהצגות בכורה של סופרים חדשים ושנויים במחלוקת, כשתגובה חיובית לא תמיד הייתה מובטחת מראש. ההנחה הייתה, שמחייאות כפיים סוערות ישפיעו גם על הביקורת, דבר שלא בהכרח התאמת. אבי בכל אופן טען, שלא היו לו בעיות בדרך כלל להתרשם ולהתלהב.

על חוג החברים דאז של אבא איני יודע כמעט כלום; אני זוכר רק שפעם בבית קפה ידוע בברלין, שם ישבוו כילדים עם אמא, בעלת העסק נגשה אליה ומסרה ד"ש לאבי. אמי אחר כך הסבירה לנו שזאת הייתה שייכת לחוג הידידים של אבא בימים עברו. גם איני זוכר אנשים מהתקופה הזאת, איתם הורי קיימו קשר בשנים שלאחר מכן.

התמזל מזלו של אבי בכך, שלא גויס לשרות סדיר בצבא, היות ומידותיו הפיזיות לא התאימו לדרישות לשכת הגיוס; לרשות הצבא הגרמני היה מאגר אנושי מספיק גדול ויכול היה להיות ברני. השרות הסדיר היה שנתיים או שלוש, אך גומרי כיתה "בב"ס תיכון היו חייבים רק בשנה אחת שרות. בוגרי "ב, שכבה קטנה יחסית, היו משוחררים משרות צבאי, באם המשיכו בלימודים אקדמיים. אלה גויסו רק בשעת מלחמה, ואז ישר כקצינים. קצינים וסמלים בצבא הסדיר הקיסרי שרתו שרות קבע בימי שלום.

איני יודע אם ההתמחות בסחר אצל היהודים היה עניין של הקניית ידע או תכונה שעברה בתורשה, כפי שסברו הגויים, תיאוריה שבישראל של ימינו עדיין טעונה הוכחה. זה מחקר להיסטוריונים. הידע בענפי המסחר השונים, ובמקרה זה הטקסטיל וההלבשה בפרט, נרכש במשך השנים, ובמקומות עבודה שונים. בזמני שלחו את הבנים לבתי ספר לטקסטיל (על-תיכוניים) ולמטוויות. האיום הגובר והולך של בתי הכל-בו העניקים על המסחר הבינוני והקטן הצמיח את הצורך בהתמחות מקצועית מעמיקה יותר. לבסוף, הכל היה תלוי בנטייתו ובאמצעים של היחיד, באם ימשיך כשכיר או יתבסס כעצמאי. שכירות לא הייתה אמורה להיות מעמד נחות: מנהלים של חברות גדולות וציבוריות היו שכירים, וכן נציגי המכירה של יצרנים גדולים. היה אשר היה - הנטייה לעצמאות הייתה נטית הרוב בימים ההם, בניגוד להיום, בו שואפים פחות למעמד כלכלי עצמאי.